

Jeopolitik ve jeostratejinin tarihsel gelişimi açısından Türkiye'nin stratejik konumu

CEZMİ SEVGİ

Günümüzde gelişmiş ve az gelişmiş olarak tanımlanan ülkelerin birlikte oluşturdukları ekonomik, politik ve askeri toplulukların yapısı son derece karmaşıktır. Bu karmaşıklık, büyük ölçüde, söz konusu ülkelerin tarihsel süreç içerisinde yüklenmiş oldukları sosyo-ekonomik ve kültürel düzeylerindeki farklılaşmalardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca ülkelerin içinde buldukları coğrafi koşulların farklılığı da bu karmaşıklığın büyük boyutlara ulaşmasındaki önemli nedenlerden biridir.

İşte, böylesine karmaşık bir yapı özelliği gösteren ülkeler ve bu ülkelerin oluşturduğu birlikteliklerdeki değişkenler, günümüzde son derece önemlidir. Nitekim, uluslararası ilişkilerden kaynaklanan kriz, dünyamızda sadece sosyo-ekonomik yapılarda değil, alan içinde de gün geçtikçe kendini hissettirmekte ve boyutları anakara, ülke ve bölgeler düzeyinde de yaygınlaşmaktadır. Ülkeler arasında sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik açıdan ortaya çıkan farklılaşmalar, özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızla büyümüştür. Her yönüyle çok farklı değişkenlerin egemen olduğu çağımız, olaylara sağlıklı bir yaklaşım yapabilmemiz için jeopolitik ve jeostratejik kavramlarını çok iyi analiz etmemizi gerektirmektedir.

Günümüzde, özellikle devlet başkanları, askeri yöneticiler ve dış politika uzmanları bu kavramları söylev ve bildirilerinde sık sık kullanmaktadırlar. Buna karşın, bu iki kavramın içeriği, büyük halk kitlelerince pek iyi bilinmemektedir. Oysa değişik zaman süreçlerine ve farklı mekanlara göre pratik politikaya uygulanan bu iki kavram kitlelerin ve devletlerin kaderiyle doğrudan ilgilidir. Özellikle alanda örgütlenmeyi ve hareket edebilmeyi içeren bu iki kavram, **siyasal coğrafyanın alt dallarından birini oluşturmaktadır. Jeopolitik ve jeostratejik uygulamalar kimi zaman siyasal coğrafyanın sınırlarını aşarak politik, sosyal ve ekonomik bilimlerle de sıkı bir ilişki içine girmekte ve daha çok askeri uygulamalarda ağırlığını hissettirmektedir.**

Sanayi devriminden bu yana belirgin bir şekilde ortaya çıkan güçler dengesi günümüze kadar sürekli değişiklik göstermiştir. Bu güçler dengesinin oluşumunda ve değişik boyutlar ya da farklı görünüşler kazanmasında jeostrateji veya stratejinin önemli rol oynadığı görülmektedir. Özellikle, günümüzdeki bölgesel veya yerel çatışmalarda jeopolitik ve jeostratejinin oynadığı roller çok büyüktür. Bu iki kavramın tanım ve içerigini belirlemek için, onların tarihsel gelişimini incelemek gerekmektedir. Böyle bir inceleme, belli zaman dilimleri içerisinde bu kavramların neye, kime yaradığını da mümkün kılacaktır. Ayrıca, çatışma ve çelişkilerin gelişimi ya da büyümesinin alandaki yayılımının ilk bakışta görülen veya görünmeyen nedenlerini de araştırmak gerekmektedir. Bugün, dünden çok daha hızlı gelişen olayların analizi jeopolitik ve jeostratejik açıdan çok yüksek düzeyde bir bilgi birikimini veya bilgi donatımını gerektirmektedir. Çünkü bölgesel ve yerel çatışmaların öneminin her geçen gün biraz daha arttığı dünyamızda bu iki terim, çeşitli alansal birliklikler (Ortadoğu, Avrupa, Güney Amerika v.b.) nedeniyle ortaya çıkan ekonomik, politik ve askeri sorunların analizinde de anahtar kavram durumundadır.

Biz bu makalenin dar çerçevesi içinde jeopolitik ve jeostratejik kavramlardan hareket ederek —bu kavramların tarihsel süreç içinde kazandıkları farklı anlamları da göz önünde tutarak— ülkemizin içinde bulunduğu stratejik koşulları incelemeye çalışacağız.

Jeopolitik ve Jeostratejinin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

Daha önce de belirttiğimiz gibi, jeopolitik ve jeostrateji kavramlarının içerigini oluşturan bilimsel yaklaşımlar siyasal coğrafyanın alt uzanım dallarından biridir. Fakat şunu da hemen söyleyebiliriz ki, siyasal coğrafyanın kapsamına giren bu iki temel kavram, pratikte gerek devlet adamları gerekse askeri yöneticiler tarafından oldukça farklı anlaşılmakta ve değerlendirilmektedir. Bunun bir sonucu olarak, jeopolitik ve jeostrateji konusunda uzman olan bilim adamları ve askeri yöneticiler politika ve stratejiyi farklı şekilde yorumlamaktadırlar. Bu konuda şimdilik, bazı strateji uzmanlarının coğrafya biliminin kendilerini yalnızca koşulların statik bilincine ulaştırdığı görüşünü savunduklarını söyleyebiliriz. Bilindiği gibi bu anlayışın veya görüşün en bilinen savunucusu Karl HAUSHOFER'dir. Hitler'e yakınlığı ile tanınan bu general ve askeri ateşe, siyasal coğrafyayı statik ve betimlemeye dayanan bir bilim olarak tanımlamakta, jeopolitik'in ise dinamik bir bilim olduğu görüşünü savun-

maktadır (1). Bu görüşlere karşı olan siyasal coğrafya uzmanları ise, bu bilimin öncelikle iktidar olabilme araçlarını gösteren veya göstermeye yarayan dinamik bir yapısının olduğunu ortaya koymaktadırlar. Örneğin, Yves LACOSTE (2), siyasal coğrafyayı askeri ve pratik politika bütünlüğüne çok yakından bağlı bir strateji bilimi olarak kabul etmektedir. Çünkü araştırmacıya göre bu bilim ilk bakışta farkedilmeyecek çok karmaşık bir bilgi demetini sunabilmekte ve modern bilimsel araçların uygulamaya konulması ile çok farklı düzeyler doğrultusunda dünyanın değişik yönlerden tanıtılmasını mümkün kılmaktadır.

İlk kez, büyük ölçüde (dünya düzeyinde) XV. yüzyılda başlayan coğrafi keşifler sonucunda ortaya çıkan ülkeler arası doyumsuz ve ürkütücü rekabet, kısa zamanda tüm dünyaya yayıldı. Fakat gerçek anlamda politika XVII. yüzyılın sonuna doğru modern coğrafyanın içerdiği çok farklı etkenlere dayanmaya başladı. Jeopolitik ve jeostratejinin XVII. yüzyılın sonuna doğru gündeme gelmesi bir rastlantı değildir. Çünkü, öncelikle bu dönemde belirli alanların bilimsel yönden saptanması ve alanlar arasındaki mesafe ölçüleri ile yükselti tesbiti kesin olarak ortaya konulmaya başlamıştır. Yine bu dönemde ülkelerin sınırları çizilmiş ve ekonomik faktörleri analiz etmek için istatistik bilimi yavaş yavaş gelişmeye başlamıştır. İlk kez coğrafi verilere dayanılarak bir devleti veya bir topluluğu yönetmek için gerçek anlamda bir politika uygulaması ve seçeneği doğmuştur.

Pierre CÉLÉRIER'ye göre (3), bu bilimsel gelişmelerle ortaya çıkan jeopolitik'i bize ilk haber veren Fransız mareşali VAUBAN'dır. VAUBAN (1633-1707) araştırmaları ile günümüzde, «bölgesel düzenleme» olarak da adlandırılan (aménagement du territoire) bilimsel yaklaşımın ilk kuramcısı ve uygulayıcısı olmuştur. Mareşal VAUBAN'ın araştırmaları iki sonuca yönelikti: Birincisi, devlet gücünü belirli ekonomik kaynaklara dayandırarak artırmaya çalışmak ve düzenlemek. Örneğin vergi sistemini ayarlayarak finans kaynaklarını artırmak. İkincisi, devletin savunma gücünü yükseltmek amacıyla, askeri güçte önemli bir artışı sağlamaktı. Bunda amaç, askeri gücün hareket edebilme yeteneğini geliştirirken daha önce seçilen alan içerisinde savunma üzerine bir takım taktikler uygulamaya yönelikti.

Yves LACOSTE'a göre (4) VAUBAN, zamanının en iyi coğrafyacılardan biridir. O yalnızca bölgesel düzenlemeyle kazancı en üst düzeye ulaştırmayı amaçlamamaktadır. Aynı zamanda ekonomik, sosyal, politik ve alansal stratejilerin organize edilmesi ile devlet gücü-

nün kitleleri çok iyi kontrol etmesine de yardımcı olan kuralları gündeme getirmiştir.

VAUBAN'dan sonra, özellikle XVIII. yüzyıl boyunca dünyanın tanımlanması ve onun ussal bir yaklaşımla sınıflandırılması çok kısa bir zaman süreci içinde yayılırken, coğrafya biliminin içeriği de bu koşullar doğrultusunda yeniden bilinçli bir şekilde kendiliğinden yenilenmek zorunda kalmıştır. Bu dönem içinde yapılan bilimsel tartışmalarda ekonomi biliminin önemi gittikçe artarken, coğrafya da bu bilimsel tartışmalarda saygın yerini koruyordu. Örneğin MONTESQUIEU (5) ve KANT gibi çağının saygın filozofları coğrafya bilimine ve onun verilerine çok büyük önem verdiklerinden dolayı sürekli eleştiriliyorlardı. Ayrıca, aynı çağda yaşayan TURGOT'un ilk kez Politik Coğrafya (La Géographie Politique) adlı yapıtında ortaya koyduğu yöntemler günümüzde de hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Nitekim, XVIII. yüzyılın başlarından sonra başta felsefe olmak üzere çok farklı bilim dallarında yeni anlayışların (düşünsel biçim) ortaya çıktığını görüyoruz. Bu yeni görüşler şaşırtıcı bir şekilde yaklaşık tüm dünyaya hızla yayılmıştır. Örneğin, doğa-üstü anlatım, determinizm, KANT öğretisi, Auguste COMTE'un pozitivizm görüşü, DARWIN'in evrim teorisi, HEGEL'in felsefesi bu dönemde ortaya çıkmıştır.

1780-1831 yılları arasında yaşamış ve jeopolitik ve jeostrateji üzerine ilk yapıtları ortaya koymuş olan Carl Von CLAUSEWITZ'i Yves LACOSTE zamanının en önemli «aktif coğrafya»sını yazan bilim adamı olarak değerlendirmektedir. Pierre CÉLÉRIER'ye göre (6) ise Carl Von CLAUSEWITZ'in jeopolitik ve jeostrateji konusundaki düşünceleri, onun tanınmış şu cümlesinde yatmaktadır ; «Herşeyden önce savaş, değişik koşullar tarafından oluşturulan politik sürekliliktir». Bu görüşe göre devlet adamları ve strateji uzmanlarının kendilerini ilgilendiren alanlarda, uygulamalı coğrafyanın modern kavramları doğrultusunda düşünmeleri ve bu konuda ortaya çıkacak herhangi bir sorun karşısında uyum içinde olmaları gerekmektedir.

Jeopolitik ve Jeostratejik Kuramların Ortaya Çıkışı: Ekoller

Jeopolitik ve jeostrateji konusunda, batının önde gelen dört ülkesinde birbirinden farklı, buna karşın zaman zaman da birbirlerinden etkilendiğini gördüğümüz dört ekol ortaya çıkmıştır. Bu ekollerini yaratanların başta gelen kuramcıları ise şunlardır :

- Alman ekolü : Frederich RATZEL (1844-1904), Rudolf KJELLEN (İsveç asıllı Alman ekolünü geliştiren jeopolitik uzmanı, 1864-1922), Karl HAUSHOFER (1869-1946).
- İngiliz ekolü : Halford MACKINDER (1861-1947).
- A.B.D. ekolü : Alfret, T. MAHAN (1850-1913), Nicholas SPYKMAN (Hollanda asıllı, sonradan A.B.D. vatandaşlığına geçen jeopolitik uzmanı).
- Fransız ekolü : Vidal de la BLACHE (1845-1915).

Bu bilim adamlarının jeopolitik ve jeostrateji ile ilgili kuramsal görüşleri yadsınamayacak bir biçimde ülkelerinin ulusal karakterleri ve kültürel düzeylerine bağlı olarak ortaya çıkmış ve yargıları bu doğrultuda gelişmiştir. Kesinlikle şunu söyleyebiliriz ki, siyasal coğrafyada çoğu kez karşılaştığımız değişik görüşler büyük ölçüde ulusal politikalarından kaynaklanmaktadır.

Frederich RATZEL (1844-1904) :

Frederich RATZEL kuramını herşeyden önce coğrafya biliminin politikaya sunduğu iki temel eleman üzerine kurmuştur. Bunlardan birincisi «alandır» (toprak sahası-L'espace-raum). Bu alan ise genişliği, fiziki karakteri, iklimi ve benzeri elemanlarla sınırlanmıştır. İkincisi, «alanının haritadaki konumudur» (La position-Lage). Daha sonra Frederich RATZEL kuramını geliştirmek için, bunların dışında bazı yaklaşımlar yapmak zorunluluğunu duymuştur. Çünkü, bir ulusun işgal ettiği alan miktarı ve haritadaki elverişli konumunun o ulusun politikasını belirlemeye yetmediğini anlamıştır. Bu nedenle kuramına üçüncü bir faktör olarak «alan duyusu», başka bir deyişle «alan yönelimini» eklemiştir (Raumsinn-Le sens de l'espace). Frederich RATZEL'e göre (7), bu alan duyusu bazı uluslarda çok gelişmiş bazılarında ise az gelişmiştir. Bu görüşte bazı ulusların diğerlerine oranla içinde buldukları alanda, alana bağlı olarak siyasal örgütlenmeleri çok daha üstün bir düzeydedir. O halde bu üstünlüğü elinde bulunduran uluslar diğerlerini yönetmeye hak kazanmaktalar. İşte bu görüşte bir ülkenin diğer bir ülkeyi egemenliği altına almasının doğal olduğu varsayımı ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşım, Almanya'daki nasyonel sosyalizmin ortaya çıkması ve gelişmesinde büyük katkı sağlamıştır.

Daha sonra, tüm bu yaklaşımların dışında Frederich RATZEL görüşlerine iki temel faktör daha eklemek zorunluluğunu duyarak

kuramını bir bütünselliğe kavuşturmaya çalışmıştır(8). Coğrafi içerikli olan bu iki temel faktörden birisi, deniz ve deniz kuvvetlerinin diğeri ise hava ve hava kuvvetlerinin etkinliğidir.

Frederich RATZEL'in görüşlerini biraz daha açacak olursak, onun DARWIN'in etkisinde kalmış olduğunu ve düşüncelerini siyasal coğrafya ve siyaset bilimi alanında geliştirmeye çalıştığını görmekteyiz (9). Frederich RATZEL'e göre, devlet içinde bulunduğu ortamda herhangi bir biyolojik organizma olarak çevresiyle bir takım ilişkiler içindedir. Başka bir deyişle devlet bir hücreden meydana gelen bir organizmadır. O halde devlet gelişme ve yayılmayı arzu edecektir. Yazarın bu konuda yayınladığı en büyük eseri «Die Politische Geographie» dir(10). Araştırmacıya göre devletler yaşam alanlarını (Espace Vitale) genişletmek için gerektiğinde kuvvete başvurabilir. Çünkü bir devlet ülkesini genişletmediği takdirde gittikçe zayıflayacak veya güçten düşecektir. Görüldüğü gibi Frederich RATZEL'in görüşleri temelde kara egemenliğine dayanmaktadır.

Rudolf KJELLEN (1864-1922) :

Jeopolitik kavramını 1896 da ilk kez ortaya atan Göteburg ve Uppsala üniversitelerinde uzun zaman tarih ve siyaset bilimi hocası yapan Rudolf KJELLEN İsveçli bir profesördür. Araştırmacı bu kavramı daha sonra (1916-1917) «Yemer» adlı bir dergide «Der Staat als Lebensform» başlığı altında geliştirerek tüm dünyaya tanıtmıştır. Frederich RATZEL'in görüşleri etkisinde kalan ve onu aşırı bir şekilde savunan Rudolf KJELLEN Alman ekolüne yeni bir canlılık getirmiştir. Rudolf KJELLEN'in kuramı F. RATZEL'in- kinden daha karmaşıktır. Devleti yaşayan bir organizma ve hatta bir bireye benzetmiş, insan organlarıyla devlet organlarını (devletin kapladığı alan, ırmaklar, yollar vb.) özdeşleştirerek bir takım karşılaştırmalar yapmıştır(11). Ayrıca araştırmacı devleti üç temel elemandan oluşan büyük bir kuvvet olarak belirlerken, bunları genişlik, hareket serbestliği ve içeride birlik ve beraberlik olarak tanımlamıştır(12). Bunun yanında devletin yapısını oluşturan temel fonksiyonları şöyle açıklamıştır: Devletin bir aile gibi ekonomik fonksiyonları, bir halk gibi ulusal karakteri ve orijini, sosyal topluluklarda olduğu gibi sınıfsal bir yapısı ve yönetim açısından kendine özgü bir hukuki statüsü vardır. Rudolf KJELLEN'e göre devletin yapısını oluşturan bu temel elemanlar, bir elin beş parmağı gibi barış anında bir arada çalışmak ve savaş anında hep birlikte savaş etmek zorundadır.

Karl HAUSHOFER (1869-1946) :

Araştırmacı, F. RATZEL ve R. KJELLEN tarafından oluşturulan Alman ekolünün başına geçtiğinde general ve profesör, asker ve politikacı olarak o günün koşullarına göre çok önemli bir konuma sahipti. Bu nedenle nasyonel sosyalizmin temelini oluşturan ulusal genişleme ve büyüme üzerine oluşturduğu kuramı nazi yöneticileri tarafından coşku ile kabul edildi.

F. RATZEL ve R. KJELLEN'in ortaya koyduğu yaklaşım ve görüşlere daha iyi açıklık getirebilmek için yabancı ülkelerin jeopolitik ve jeostratejik konumlarını incelemeye koyuldu (1908 Japonya'da askeri ateşe) ve bu ülkelerle ilgili referanslar verdi. Halford MACKINDER'in «HEARTLAND» ının (dünyanın kalbi) batısında bulunan Doğu Avrupa'nın jeopolitik önemi üzerinde duran Karl HAUSHOFER'e göre jeopolitik devlet politikasının bilinçlenme düzeyinin yükselmesi ve yol göstericisi olmak zorundadır. Yine araştırmacıya göre politik coğrafya alandan hareket ederek devleti inceleyen bir bilim, jeopolitik ise devletten hareket ederek alanı inceleyen bir bilimdir. Karl HAUSHOFER güçlü devletlerin toprak kazanmasının çok doğal ve zorunlu olduğu görüşünü savunurken özellikle Almanya ve Japonya'nın böyle bir gereksinim içinde olduğunu vurguluyordu. Onun için «hayat sahası» (Lebensraum-Espace vitale) diğer tüm faktörlerden çok daha önemlidir.

Peter SCHÖLLER(13), Karl HAUSHOFER'in «Jeopolitik ve Nasyonel Sosyalizm Üzerine Oynadığı Roller» başlıklı makalesinde konuya özetle şöyle açıklık getirmektedir: Karl HAUSHOFER'in kişiliği, yaşam biçimi, ilişkileri ve jeopolitikle ilgili araştırmaları üzerine bilinenler yakın bir zamana kadar spekülatif değerdendirmelerden öteye gitmiyordu. Fakat, bugün Karl HAUSHOFER'in Jeopolitikle ilgili yaklaşımlarında, üç temel eksikliğin olduğu göze çarpmaktadır. Bunlar, sırasıyla büyük kentlere ve kentleşmeye karşı olan düşmanlığı, ekonomi ve endüstrileşme yönündeki bilinçsizliği ve Japonya ile ilgili geliştirdiği jeopolitik modelin belirli bir temele oturtulmamış olmasıydı.

Karl HAUSHOFER, F. RATZEL'in biyolojik yaşam kuramını savunduğu için Almanya ve Japonya'nın gerek kara, gerekse deniz yönünde alan (saha) kazanmasını bu ülkelerin stratejisi açısından gerekli görüyordu. Diyebiliriz ki K. HAUSHOFER, başlangıçtan beri ülkenin genişlemesi doğrultusunda ırkçı bir ideolojiyi savunmuştur.

Peter SCHÖLLER, H.A. JACOBSEN'in K. HAUSHOFER'le ilgili çok sayıdaki araştırmasına göndermede bulunarak görüşlerini şöyle sürdürmektedir(14): K. HAUSHOFER'in gerek Almanya ve Japonya, gerekse dünya ölçeğine yaptığı yaklaşımlar ve özelemlerinin gerçekçi olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu yanılgıların en büyük nedeni kendisinin büyük kentlere ve kentsel yerleşim alanlarına aynı zamanda ekonomik ve endüstriyel gelişmelere gereken önemi varmesinden ileri gelmiştir. K.HAUSHOFER için kentleşme ilk planda toprağın parçalanması ve gereği gibi işlenmemesi, kırdan göç ve yata hareketlilik anlamına gelmektedir. Bu nedenle onun için kentleşme olumsuz bir olaydır. K. HAUSHOFER bireyin ideolojisinin ekonomiden daha çok kaderiyle ilgili olduğu görüşünü savunurken irrasyonel bir yaklaşım içine girmiştir. Özellikle siyasal coğrafyayı dinamik bir bilim olarak kabul etmeyip, onun statik veriler sunduğu görüşünde ısrar etmiştir. Nitekim bu yaklaşımlardan dolayı 1931 yılında H. LAUTENSACH, O. MAULL, E. OBST ve HASSINGER'le birlikte çıkardıkları jeopolitikle ilgili bir dergiden (Zeitschrift Für Geopolitik) uzaklaştırılmıştır.

Peter SCHÖLLER, Carl TOLL'un(15) K. HAUSHOFER'le ilgili yaklaşımlarına da geniş ölçüde değinirken, K. HAUSHOFER'in jeopolitikle ilgili görüşlerinin 20. yüzyılda tamamen geçerliliğini yitirdiğini vurgulamakta ve jeopolitik'in alan ve alanla ilgili sorunların ortaya konulmasında ve politik olaylara açıklık getirilmesinde son derece önemli bir bilimsel içeriğe sahip olduğunu söylemektedir.

Halford, J. MACKINDER (1861-1947) :

Ülkesinin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik, kültürel ve alansal koşullardan büyük ölçüde etkilenen H.J. MACKINDER doğal olarak kara hakimiyeti teorisini geliştiren çok yönlü bir bilgi donatımına sahip İngiliz jeopolitik ve jeostrateji uzmanıdır. Coğrafya bilimine ve onun sunduğu verilere çok büyük önem veren araştırmacı, coğrafyayı «jeopolitikle ilgili kuramcılarının, jeostrateji uygulayıcılarının ve devlet yöneticilerinin bir aracı» olarak tanımlamaktadır. Ayrıca çağın dinamik güçlerinin etkinliklerinin bu disiplininde kuramlaşmış olduğu görüşünü savunmaktadır.

John R. SHORT'a (6) göre H.J. MACKINDER'in «The Geographical Pivot of History» (17) başlıklı en önemli yapıtında coğrafya ile uluslararası ilişkiler çok yönlü ve ağırlıklı bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu nedenle yapıt ilk kez 1904 yılında «Kraliyet Coğrafya Der-

gisi»nde yayınlanmış ve kısa zamanda bilimsel açıdan büyük tartışmaları gündeme getirmiştir. Dış dünyayla ilgili daha önce var olan doğal konulardaki yaklaşımları 20. yüzyıl başlarında daha çok ulusal güvenlik ve uluslararası prestije yönelik istekler doğrultusunda gelişmiştir.

H.J. MACKINDER'in bu makalesinin yayınlandığı yıllarda emperyalist güçlerin çeşitli gruplaşmaları ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu arada yapılan İngiliz-Japonya anlaşması Sovyetler Birliği'nin Asya'nın güneyine yayılmasını önlemeye yönelikti. Yazar araştırmalarında önemli bir gerçeği vurguluyordu, bu da artık denizaşırı yayılmacılık çağının sona erdiği görüşü idi. Çünkü dünyayı kaplayan politik güç gösterisi herhangi bir bölge ve alanda etkinlik göstermeye çalıştığında en kısa bir zamanda tepki ile karşılaşılıyordu.

H.J. MACKINDER'e göre yeryüzünde bir tek büyük kara kütlesi vardır. Avrupa, Asya ve Afrika'dan oluşan bu kara kütlelerine araştırmacı «Dünya Adası» (World Island) ismini verirken, onun merkezinde bulunan kilit bölgeye «Kalp Sahası» (Heart-Land) adını vermiştir. Fakat H.J. MACKINDER ilk yayınlarında «Heart-Land» deyimini yerine «Pivot-Area» (Mihver Bölge) deyimini daha çok kullanmıştır.

Araştırmacı tanınmış formülünü şöyle özetlemektedir: «Doğu Avrupa'ya egemen olan dünyanın kalbine (Heart-Land) egemen olur, Dünyanın Kalbini elinde bulunduran Dünya Adasını (World-Island) kontrol eder, Dünya Adasını kontrol eden ise Dünyayı egemenliği altına alır» (18).

H.J. MACKINDER'e göre bu günkü Sovyetler Birliği'nin bulunduğu «Heart-Land» başka bir deyişle «Merkez Bölge» dünyadaki güçler dengesi ve düzeyi gözönüne alındığında stratejik açıdan kilit niteliği taşıyan son derece önemli bir konuma sahiptir. Çünkü bu bölge bir yandan çok sayıdaki ülkelerle sınır oluşturduğu gibi diğer yandan doğal kaynaklarını rahatlıkla işleyip dış pazarlara sunabilme olanağına sahiptir. Bunun da dışında herhangi bir okyanus ülkesinin desteğine sahip olmadan (Örneğin: İngiltere ve A.B.D.) sorunlarını çözebilecek bir konuma sahiptir.

Kara hakimiyetine önem veren H.J. MACKINDER'in denizlerin etkinliği ve deniz kuvvetleri üzerinde şaşkınlık verici bir şekilde durması, kendi ülkesinin içinde bulunduğu coğrafi konumdan kaynaklanan jeopolitik ve jeostratejik özelliklerinden ileri gelmektedir.

H.J. MACKINDER Merkez Bölgeyi (Heart-Land) karadan çeviren Asya ve Avrupa ülkelerinin bulunduğu alanları bir hilale benzettiği

Şekil : 1 MERKEZ BÖLGE VE KENAR KUŞAK TEORİLERİ

Alfred Thayer MAHAN (1850-1913) :

Jeopolitik ve jeostratejik açıdan deniz kuvvetlerinin etkinliği üzerinde en kapsamlı ve en tutarlı araştırmalar yapan araştırmacı şüphesiz Amiral A.T. MAHAN olmuştur(20). Araştırma ve yaklaşımlarında büyük ölçüde H.J. MACKINDER'den etkilenmiş olan Amiral MAHAN araştırmalarını daha çok Hint Okyanusu ile Avrupa ve Atlas Okyanusu'nun kuzey kısmı üzerinde yoğunlaştırmıştır. Sovyetler Birliğinin stratejik konumu gözönüne alarak bir gün A.B.D., İngiltere, Almanya ve Japonya'nın birleşerek Çin Halk Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği'ne karşı güç birliği oluşturacaklarını daha önce belirlemiştir. Ayrıca A.T. MAHAN bir devletin tarihi geçmiş ve geleceğinde deniz kuvvetleri ile denizcilikteki gelişimlerine dikkatleri çekmiş, İngiltere ve A.B.D.'nin deniz aşırı ülkelere doğru yayılmasına çok büyük önem vermiştir. A.T. MAHAN, kara hakimiyetini savunan H.J. MACKINDER ve K. HAUSHOFER tarafından şiddetle eleştirilmiştir(21).

A.T. MAHAN ulaşım elverişli nehirlerin gelecekteki önemini vurgularken özellikle Panama ve Süveyş kanallarının jeopolitik açıdan önemi üzerinde ısrarla durmuştur. Araştırmacı kara egemenliğine önem vermesine karşın, deniz egemenliğinin daha etkin bir faktör olduğunu savunmuş ve birgün Anglo-Amerika'nın bu üstünlüğü elinde bulundurmasından dolayı dünyaya egemen olacağı görüşünü savunmuştur.

A.T. MAHAN deniz egemenliğinin kurulması ve güçlenmesinde etkin olan beş faktörü ise şöyle sıralamıştır: Fiziki yapı, devletlerin bulunduğu alanların genişliği, nüfus sayısı, ülkelerin ulusal karakterleri ve devletlerin yönetim biçimleridir. A.T. MAHAN'da kendi uzmanlık alanının dışına çıkıp hava kuvvetlerinin etkinliğine de araştırmalarında yer vermemiştir.

Nicholas SPYKMAN :

1893'de Amsterdam'da doğan Nicholas SPYKMAN daha sonra A.B.D. vatandaşlığına geçmiş ve Yale üniversitesinde öğretim üyesi yapmıştır. Araştırmacı H.J. MACKINDER'in kuram ve yaklaşımlarını 1942 de yazdığı «America's Strategy in World Politics» adlı yapıtında, değişen dünya koşulları doğrultusunda coğrafi verilere dayanarak yeniden uyarlamaya çalışmıştır(22).

Kara ve deniz egemenliğini birlikte değerlendiren N. SPYKMAN, A.T. MAHAN'ın stratejik doktrinini de jeopolitik bir görüşle açık-

lamaya çalışmıştır (23). N. SPYKMAN, Avrupa'nın deniz kıyısındaki ülkeleri, Orta Doğu, Hindistan, Güneydoğu Asya ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni içine alan H.J. MACKINDER'in «Kenar Hilâl» adını verdiği alanları «İç Kenar Saha» (Rimland) olarak tanımlamıştır (Bkz. Şekil 1).

N. SPYKMAN, İç Kenar Kuşak'ın «Merkez Bölge» (Heart-Land) den daha önemli olduğu görüşünü savunmuştur. Bu savunusunu ise «Merkez Bölge»nin iklim koşulları, yeraltı ve yerüstü doğal kaynakları açısından yetersizliğine ve ulaşım olanaklarının sınırlılığına bağlamıştır. Ayrıca, ileride Çin Halk Cumhuriyeti ve Hindistan'ın gelişmesiyle de «Merkez Bölge» bazı avantajlarını kaybetmek zorundadır (24). Bu görüşe göre şöyle bir teorik yaklaşım ortaya çıkmaktadır: İç Kenar Kuşak ülkelerine (Rimland) egemen olan «Merkez Bölge»yi kontrol eder, Merkez Bölge'yi kontrol eden ise Dünya'ya egemen olur. O halde İç Kenar Kuşak dünyanın kilit noktalarını oluşturmaktadır. Bu nedenle jeopolitik ve jeostratejik önemi çok büyüktür. İşte bunlardan dolayı «Dış Hilâl» (Dış Kenar Kuşak) olarak tanımlanan Amerika, Büyük Sahra'nın güneyinde kalan Arfika'nın bir kısmı, Avusturalya, İngiltere, Japonya ve Asya kıyısındaki büyük adalardaki ülkeler İç Kenar Kuşak'taki ülkelerle Merkez Bölge ülkesine karşı işbirliği yapmak zorundadır (*).

N SPYKMAN'ın bu teorik görüş ve yaklaşımları kendi ülkesi olan A.B.D.'nin çıkarları için başta Uzak Doğu, Orta Doğu ve genel olarak İç Kenar Kuşak'taki ülkelerde etkinliği bulunmasını hatta gerektiğinde doğrudan müdahale etmesini yasallaştırmaktadır. A.B.D. nin gerektiğinde iç Kenar Kuşak'ta bulunan örneğin Kore, Vietnam, Orta Doğu ülkelerine doğrudan veya dolaylı olarak egemenliği altına almaya çalışması bu yaklaşımların en önemli kanıtlarını oluşturmaktadır.

Hava Egemenliği üzerine de çok yönlü stratejik yaklaşımlar söz konusudur. Fakat bu sorun çok yönlü ve çok boyutlu olduğu gibi, kısa zaman süreci içinde de hızlı bir değişim ve gelişim göstermektedir. Bu nedenle, bu konudaki uzmanların görüşlerine kısaca değinilmeye çalışılacaktır.

Henry SCALIAN (25), Amerikalı bir hava albayı olan araştırmacı, hava gücünün taktik olmaktan çok stratejik alanda yeniliklere neden olduğunu savunmaktadır. Bu jeopolitik uzmanının kuramına göre Sovyetler Birliği «Merkez Bölgeyi» (Heart-Land) elinde bulundurmaktadır. Kenar Kuşak'a egemen olacak kadar kara gücüne sahiptir. Bu amacını gerçekleştirememesinin nedeni yeteri kadar stratejik hava gücünden yoksun olmasıdır.

George T. RENNER'de (26), 1944 yılında hava yollarının «Heart-Land» da toplandığına dikkati çekmiştir. Ayrıca buna Kuzey Kutbu'nu kateden yolların birleştii Anglo-Amerika'daki daha küçük bir «Heart-Land» eklenmiştir. Böylece dünya hava egemenliğinde bu merkez bölgeler son derece stratejik avantajlara sahiptirler.

P. de SEVERSKY'de dünya hava egemenliğine dayanan bir diğer görüşü savunan uzmanların başında gelmektedir. Bu araştırmacıya göre Güney Amerika, Kuzey Amerika'nın hava egemenliği alanı içine girmektedir. Sovyetler Birliği hava egemenliği alanı ise Güney ve Güney Doğu Asya ile Büyük Sahra'nın güney ve güneybatısını kaplamaktadır. Bu iki egemen gücün hava egemenliği konusunda birbirleriyle çatıştığı bölge ise Anglo-Amerika ile Merkez Bölge (Heart-Land), Avrupa'nın kıyı bölgeleri, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'dur. Daha önce de değinildiği gibi bu teoriler günümüzde geçerliliğini uluslararası düzeyde kaybetmemektedirler. Çünkü, günümüzde Yıldız Savaşları olarak adlandırılan Stratejik Savunma Girişimi (SDI), iki süper güç arasında sorunları çok büyük boyutlara ulaştırmıştır.

Jeopolitik ve Jeostratejik İle İlgili Süper Güçlerin Oluşturduğu Yeni Kuramlar

Jeopolitik ve jeostrateji ile ilgili ekoller üzerinde kısaca tarihsel bir yaklaşım yapmaya çalıştıktan sonra günümüzde ortaya çıkan güçler dengesini oluşturan ve yönlendiren A.B.D. ile Sovyetler Birliği'nin, İkinci Dünya Savaşından bugüne kadar uyguladığı teori ve yaklaşımlara da özetle değinmek gerektiğine inanıyoruz. Çünkü, bugün doğu-batı blokları üzerine kurulmuş olan güçler dengesi, bu iki süper güç tarafından uygulanan jeopolitik teoriler doğrultusundaki stratejilerle biçimlenirken zaman zaman da farklı görünümeler kazanmaktadır.

İşte bu güçler dengesini elinde bulunduran A.B.D.'nin ve Sovyetler Birliği'nin, birbirinden alansal, kültürel ve sosyo-ekonomik yönden

çok farklı ülke ve bölgelerdeki etkinliklerini çok iyi analiz etmek gerekmektedir.

Bu yaklaşımlarda üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konu da, doğu ve batı blokları olarak ortaya çıkan bu ayrımında, bu iki bloku oluşturan ülkelerin birbirleriyle uyum göstermeyen yapı özellikleridir.

Yine üzerinde özenle durulması ve gözardı edilmemesi gereken önemli olgulardan bir diğeri ise Çin Halk Cumhuriyeti'nin kendine özgü politikası ile sosyo-ekonomik ve kültürel yönden belirli bir düzeye ulaşması, Japonya'nın hızla büyümesi ve Birleşik Avrupa kavramının uygulamaya konulmasının güçler dengesinde oynadığı rollerdir.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Sanayi Devrimi 1790-1815 yılları arasında İngiltere'de sürecini tamamlarken, daha sonra Fransa, Almanya ve Kuzey İtalya'da kendini göstermeye başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri, Rus Çarlığı, Avusturya-Macaristan ve İspanya ise Avrupa'nın kapitalist pazarlarıyla bütünleşmeye ancak kapitalizmin ikinci gelişme dönemi olan 1850-1870 yılları arasında başlamışlardır.

Samir AMIN'e (27) göre kapitalizm dört gelişme dört de kriz dönemi yaşamıştır. Bu dönemlerin herbiri kapitalist sistemin belli coğrafi alanlara doğru yayılmasını gerektirmektedir. Gelişme dönemleri : 1815-1840, 1850-1870, 1890-1914, 1948-1967. Kriz dönemleri ise, 1840-1850, 1870-1890, 1914-1948 ve 1960 sonrasıdır.

A.B.D. 19. yüzyılın ilk çeyreğinden hemen sonra dünya çapında bir etki alanı oluşturmaya çalışmıştır. Bu nedenle jeopolitik açıdır. 1823 yılında açıklanan MONROE doktrini şu amaçlara yönelik olarak uygulanmaya konulmuştur. A.B.D. Avrupa'daki olaylara karışmayacak ve Avrupa'lı güçlerin Amerika anakarasındaki varlığına saygı duyacak, Latin Amerik'da ortaya çıkan cumhuriyetler Avrupalılar tarafından yeniden kolonize edilmeyecek. **Amerika, Amerikalıların olacaktır.** Bu doktrin belli oranda savunmaya dayanırken belli oranda da yayılma hedeflerini gütmekteydi.

Amerika Birleşik Devletleri'nin gerçek anlamda yayılma hareketleri 1861-1865 yılları arasındaki iç savaşlardan sonra ortaya çıkmıştır. Bu yayılmanın temel yönelimi ise Uzak Doğu Asya, Çin ve Karibler'i içermekteydi. Fakat, özellikle iki dünya savaşı arasında ortaya çıkan ve 1929 da doruk noktasına ulaşan dünya bunalımından sonra A.B.D.'in jeopolitik kuramcıları ve dış politika uzmanları iki

amaca yönelik yeni bir strateji uygulamaya koyuldular. Bunlardan birincisi, yaşanan bu ekonomik krizin en önemli nedeni üretilen malların dış pazarlara sürülememesidir. O halde dış pazarlara açılmak ve onları elde etmek gerekmektedir. İkincisi ise kendi içine kapandığı yalnzlıktan kurtularak çıkarları doğrultusunda ekonomik, politik ve savunma açısından bir bütünlüğe ulaşmaktır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan en fazla kazançlı çıkan ülke olan A.B.D. Avrupa'ya üstünlüğünü kabul ettirirken yayılma sınırlarında her geçen gün biraz daha genişletiyordu. Bu savaşı izleyen yıllarda ise Amerikan ekonomisi dünya pazarlarını ele geçirerek sanayi ve tarım ürünlerini dünyanın çok değişik pazarlarında satmaya başlıyor, çeşitli ülkelerde çok uluslu şirketleri ile yatırımlar yapıyor ve çevre ülkelerden (péripherie) stratejik değeri yüksek birtakım madenleri ucuz fiyatla ithal ediyordu. John R. SHORT'a (28) göre A.B.D. nin çevre ülkelerden çok ucuz fiyatla ithal ettiği stratejik değeri yüksek madenlerin bazıları şunlardır : Tüm tüketilen boksitın %67'si, bakırın %51'i, magnezyumun %69'u, tungstenin %61'i bu ülkelerden ithal edilmektedir. Tüm yatırımlarının %48'ini ise dış ülkelere yapmaktadır.

A.B.D. ekonomik, politik ve askeri yönden böylesine bir üst düzeye ulaştıktan sonra bir takım uluslararası kuruluşlar aracılığıyla veya doğrudan uygulamaya koyduğu yeni stratejilerle içinde bulunduğu konumu korumaya çalışmıştır. Örneğin 1944 yılında yapılan Bretton Woods konferansından sonra düzenlenen serbest ticaret anlaşmasına göre, A.B.D., İngiltere ve onun kolonial pazarlarına girme hakkını elde etti. Daha sonra IMF (Organisation of the International Monetary Fund) ve Dünya Bankasını (World Bank) etkinliği altına alarak uyguladığı ekonomik politikada onları kendi çıkarları için bir araç olarak kullandı.

Ayrıca 1946 yılında Yalta'da yapılan konferans sonunda Doğu Avrupa ülkeleri Sovyetler Birliği'nin etkinliği altına giriyordu. Adriyatikten (Trieste) başlayıp Baltık denizine (Stettin) ulaşan bir hat Doğu Avrupa ile Batı Avrupa'yı birbirinden ayırıyordu. Bu hat nedeniyle, 1946'da Churchill Missouri'de ilk kez demir perde kavramını ileri sürdü.

Bu hattın dışında kalan İran özellikle Türkiye ve Yunanistan'a jeopolitik ve jeostratejik açıdan çok büyük önem verilmiştir. Avrupa ülkelerinin etkinliğinin son derece azalması sonucunda ortaya çıkan yeni güçler dengesi A.B.D. ile Sovyetler Birliği tarafından doğrudan yönlendirilmeye başlanmıştır. İşte bu nedenlerle A.B.D. dış politikasının temelini oluşturan, farklı zaman dilimleri içinde değişik alan-

lara uygulanabilen ve yöneticilerin jeopolitik ve jeostratejik yaklaşımlarını içeren **Donimo Teorisi** adlı bir stratejiyi uygulamaya koydu. Bu teoriye göre üst üste veya yanyana olan domino taşlarından herhangi biri düştüğünde ya da devrildiğinde bir diğerini etkileyeceği (devireceği) için diğerleri de düşecektir. O halde bu domino taşlarının düşmesini engellemek gerekmektedir. Aşağıdaki çizelgede (29) bu teorinin belirli kişilere göre değişik alan ve ülkeler açısından uygulanması açıkça görülmektedir. Örneğin, 1947 yılındaki A.B.D. dış işleri bakanı Acheson'a göre Yunanistan düştüğünde (Sovyetler Birliği'nin etkinliği altına girdiğinde) Türkiye düşecek, Türkiye düştüğünde ise Avrupa düşecektir.

Tarih	Domino teorisi ile ilgili görüşler veya uygulamaya koyanlar	Domino Taşları
1947	Acheson (A.B.D. Dış İşleri Bakanı)	Yunanistan→Türkiye→Avrupa
1948	General Clay (B. Almanya askeri kuvvetler komutanı)	Berlin→B. Almanya→Avrupa
1954	Eisenhower (A.B.D. Başkanı)	Vietnam→Güney Doğu Asya
1955	Eisenhower (A.B.D. Başkanı)	Quemoy/Matsu→Formoza→ Batı Pasifik
1961	Kenndy (A.B.D. Başkanı)	Berlin→Avrupa
1964	Rostow (A.B.D. Başkanı Danışmanı)	Güney Vietnam→Tayland→Güney Doğu Asya
1964	Johnson (A.B.D. Başkanı)	Güney Vietnam→Hawai→San Fransisco
1980	Carter (A.B.D. Başkanı)	Afganistan→İran→Körfez ülkeleri

Bu Domino Teorisi'nin dışında Doğu Blok'unu yönlendiren Sovyetler Birliği'nin yayılımını önlemek için 1947'de **TRUMAN DOKTRİNİ** uygulanmaya başlandı. Ülkemizi de çok yakından ilgilendiren bu doktrin (*) iki amaca yönelikti. Birincisi Sovyetler Birliği'nin stratejik etkisiyle herhangi bir duyarlı (stratejik önemi yüksek) ülkede ortaya çıkabilecek tehlikeli kargaşalıkları askeri müdahalelerle önlemek, İkincisi ise 1947 Haziran ayında gündeme getirilen **MARSHALL**

PLANI doğrultusunda yine Komünizm tehlikelerini önlemek amacı ile 17 milyar dolarlık bir yardımın Avrupa ülkelerine yapılması idi. Dolayısıyla stratejik yönü ağır basan bu yardım politikası sonunda Avrupa ülkeleri, Sovyetler Birliği'nden gelecek tüm tehlikelere karşı daha iyi bir koruma altında olacaklardı.

A.B.D. etkinliğinde ortaya çıkan anlaşmalar ise şöyledir :

1938 yılına kadar bu ülkenin hiçbir yabancı ülke ile ne anlaşması vardı ne de herhangi bir ülkede askeri üsse sahipti. Fakat 1959 yılına kadar A.B.D. otuzbir yabancı ülkede 1400 yabancı üs kurmuştur. 1976 yılına kadar ise 48 ülke ile askeri anlaşma imzalamış ve 1.500.000 den fazla askeri ve sivil personelini yaklaşık 119 ülkeye yerleştirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra A.B.D. nin etkisiyle üç önemli anlaşma imzalanmıştır. Bunlar NATO, SEATO, CENTO'dur. 1949 yılında NATO anlaşması Fransa, İtalya, İrlanda, Hollanda, Lüksemburg, Norveç, Portekiz ve A.B.D. arasında imzalanmıştır. Daha sonra bu pakta Türkiye ve Batı Almanya girmiştir. 1945-1975 yılları arasında geçerliliğini koruyan SEATO anlaşması ise Avustralya, İngiltere, Fransa, Yeni Zelanda, Pakistan, Filipinler ve A.B.D. tarafından oluşturulmuştur. 1955 yılında imzalanan CENTO anlaşmasının üyeleri ise İngiltere, İran, Türkiye, Pakistan ve A.B.D. dir. Daha sonra bu anlaşma da yürürlükten kaldırılmıştır.

A.B.D. nin 20. yüzyılın ilk çeyreğinden günümüze kadar uyguladığı ve ortaya koyduğu jeopolitik ve stratejik teoriler ve anlaşmalar sonucunda bilinen bazı önemli olaylar :

Kore : 25 Haziran 1950 yılında Kuzey Koreliler 38. paralelde Güney Kore'ye saldırdığında, A.B.D. bunu dünya komünizminin bir yayılmacı hareketi olarak değerlendirdi. Çünkü Kuzeyin Güneyi işgali Asya'daki tüm dengeyi bozacağı gibi, A.B.D.nin çok sayıdaki büyük pazarları da elde çıkmış olacaktı. Ayrıca Domino Teorisine göre Güney Kore düştüğünde Asya'nın diğer ülkeleri de düşecekti. Bu nedenle A.B.D. 1950 yılının Haziran ayında Birleşmiş Milletler'den Güney Kore'ye yardım kararı çıkarttı. 1950 Eylülünde %90'ını kendi askerlerinin oluşturduğu bir gücü Mac Arthur komutasında İnchon'a çıkarttı. Savaş 1953 yılına kadar devam etti ve 38. paralel sınır olmak üzere anlaşma imzalandı.

Vietnam : 1954 Cenevre Anlaşması'na göre Kuzey ve Güney Vietnam 17 paralel sınır olmak üzere birbirinden ayrıldı. 1955'den sonra A.B.D. ülkede baskı rejimi uygulayan ve halkının çoğu yoksulluk içinde

yüzen Güney Vietnam başkanı Ngo Dinh Diem'i desteklemeye başladı. Buna karşı çıkan gruplar NLF'yi oluşturdular ve Diem'i yıkmak için mücadele vermeye başladılar. 1960'lı yıllarda savaşın boyutları büyüdü. 1960'dan önce Vietnam'da asker ve danışman sayısı 800'den az iken 1963'de (30) bu rakam 17.000'e, 1965'de 170.000 ve 1969'da ise 559.000'e ulaştı. 1975 yılına kadar süren savaş sonucu A.B.D. nin 46.000 sivil ve askeri personeli ölürken bu rakamlar Asyalı askerler için 2 milyon, siviller için ise 1,5 milyon olmuştur.

A.B.D. nin Küçük Çaptaki Müdahaleleri : 1953 yılında Guetemala devlet başkanının U.F.C. (United Fruit Company) adlı çok uluslu bir A.B.D. firmasını kapattıktan hemen bir yıl sonra 1954'de A.B.D. Nikaragua ve Honduras'a hava birlikleri indirerek yönetime karşı bir ayaklanma başlattı. Yaptırdığı darbe sonunda da bu çok uluslu firma tekrar faaliyetlerine başladı.

Dominik Cumhuriyeti : A.B.D. 1962 yılında radikal devlet başkanı olan Juan Bosch'u bir askeri darbe ile devirerek yerine Ried Cebralı getirdi. Daha sonra Dominik Cumhuriyeti'nin başkenti olan Santo Domingo'ya 23.000 deniz askeri çıkararak zamanının en büyük denemesini yapmış oldu.

Orta Doğu : A.B.D. nin dolaylı olarak Orta Doğu'da yaptığı müdahale İran'a olmuştur. 1953 yılında Muhammed Musaddık İngiliz-İran petrol şirketini (Anglo-İran Oil Company) millileştirdikten sonra A.B.D. bu ülkeye daha önce yaptığı tüm askeri ve ekonomik yardımı kesti. A.B.D. nin Orta Doğu'ya doğrudan yaptığı ilk müdahale ise Lübnan'da gerçekleşmiştir. 1958 yılında A.B.D., Orta Doğudaki petrol taşımacılığını kontrol etmekteydi. NÂSİR bu yıllarda Arap Milliyetçiliği adına Orta Doğu'da birtakım ülkelere yardım ederken, Lübnan'da Hristiyanlarla (moronit) Müslümanlar (Nâsır yanlısı) arasında sivil savaş devam etmekteydi. Lübnan'ın hristiyan cumhurbaşkanı A.B.D. den destek istediğinde bu ülke Lübnan'a 14.000 kişiden oluşan bir birlik çıkararak savaşın kaderini değiştirdi. O zamanın dışişleri bakanı A.B.D. kongre üyelerine «Orta Doğu'da artık konumumuzu ve çıkarlarımızı savunmanın zamanı gelmiştir.» diyerek yapılan bu işgali savunuyordu.

A.B.D. Başkanlarının stratejik görüşleri :

Eisenhower Doktrini : Orta Doğu'da herhangi bir komünist saldırıya karşı yardım talep eden herhangi bir ülkeye askeri ve ekonomik yardımın derhal uygulanmasını öngörmektedir.

Johnson Doktrini : A.B.D. Batı Yarımküresinde bir komünist hükümet oluşturulmasına ne izin verebilir, vermemelidir ve vermeyecektir diyerek Santo Domingo çıkarmasını haklı göstermiştir.

Nixon Doktrini : 1969 yılında açıklanan bu doktrin Truman doktrininin daha da genişletilmesinden doğmuştur. Bu doktrine göre A.B.D. tüm anlaşmalarına bağlı kalacak fakat diğer yönden doğrudan tehlike ile karşılaşan ülkelere askeri ve ekonomik yardım yapacaktır.

Ford Doktrini : Angola'nın işgal edilmesi doğaldır. Ayrıca Etiyopya ve Mozambik'e yardım edilmesi gerekmektedir.

Carter Doktrini : Bu doktrin Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaline tepki olarak doğmuştur. Savunma bütçesinin her yönde artırılması gereklidir. Özellikle Orta Doğu'da körfez bölgesinde doğrudan kontrol sağlamaya çalışan herhangi bir dış gücün girişimi A.B.D. nin yaşamsal çıkarlarına saldırı olarak değerlendirilecektir. Bu yöndeki saldırıya her açıdan kuvvete kuvvetle karşılık verilecektir.

SOVYETLER BİRLİĞİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi Rus Çarlığı 1850-1870 yıllarını kapsıyan dönemde yeni yeni kapitalist pazarlarla bütünleşmeye başlıyordu. Bu gelişme 1917'ye kadar sürdü. 1917'de sosyalistlerin iktidara gelmesinden sonra da ülkede birtakım huzursuzluklar hüküm sümekteydi. 1918 de ülkede bolşevikler ancak Moskova merkez olmak üzere yarıçapı 500 km. olan bir alanı kontrol edebiliyorlardı. Bu dönemde içte kendi düzenini tam olarak yerleştiremeyen Sovyetler Birliği yöneticilerinin dış politikası üç amaç doğrultusunda kendini biçimlendirmiştir. Bunların birincisi barış içinde bir arada yaşamak, ikincisi ilk sosyalist devlet olan ülkelerini savunmak için iyi bir donatıma sahip olmak, üçüncüsü ise kapitalizmin iç çelişkilerini iyi değerlendirmektir.

-Barış içinde bir arada yaşama- terimi ilk kez 1917 yılında Lenin tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonra iç politikadaki değişim ve gelişmeler doğrultusunda dış politika da değişmeye başlamıştır. Örneğin 1918'de Almanya ile yapılan Brest-Litovsk anlaşması sonucunda Sovyetler Ukranya, Lettonya, Lituanya, Estonya ve Finlandiya'yı kaybetmiştir. Ayrıca başkent olan St. Petersburg (Leningrad) kenti sınıra çok yakın olduğu için devlet başkanlığı Moskova'ya taşınmıştır.

1921 yılında ite ekonomik durumun çok kötüye gitmesi sonucu köylülere yeni haklar tanıyarak küçük çapta özel girişimlerde bulunabilme olanakları sağlandı.

Lenin'den sonra Stalin ile Trotsky arasında hem iktidarı ele geçirme hem de ideolojik yönden bir çatışma çıkmış ve bundan kazançlı çıkan taraf Stalin olmuştur. Bu aşamadan sonra 1928-1934 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde katı bir sol politika uygulanmaya başlanmış, bu politika doğrultusunda belirli stratejik ve jeopolitik teoriler ortaya çıkmıştır. Bu teorilere göre kapitalist ülkelerin etkinliği altında bulunan ülkelerdeki sosyalist (devrimci) olmayan partileri zorla kapatmak ve gerekirse zorla iktidarları elde etmek söz konusu idi.

1935'de bu politikada görülen yumuşama sonucu devrimci olmayan diğer partilerle de işbirliği yaparak Nazilere karşı ortak bir cephe oluşturmak amaçlandı (Alman Komünist partisi ve sosyalistler). Fakat İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Stalin 1939'da Nazilerle bir anlaşma imzalamasına karşın, kısa süre sonra Almanya, Sovyetleri işgal etmeye başladı.

Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Dış Politikası :

1941-1945 yıllarını kapsayan İkinci Dünya Savaşı'ndan en çok zararlı çıkan Sovyetler Birliği bu savaşta 20 milyon insan kaybetmiştir. Bu büyük kaybı gözönüne alan Sovyet yöneticileri, dış politika ve strateji uzmanları daha sonra uygulayacakları stratejilerde  önemli nokta üzerinde ısrarla durmuşlardır. Bunlardan birincisi batıya kesinlikle güvenmemeleri gerektiği, ikincisi savaş sonrası oluşan yeni uluslararası statüdeki yerlerinin özenle korunması ve ncs ise Orta Avrupa'da güçlü bir savaş zonu oluşturmak, ayrıca gerektiğinde ise okyanuslara ve sıcak denizlere inebilecek ortam yaratmaktı.

Ayrıca 1947'de ortaya çıkan **Truman Doktrini** sonucunda uygulamaya konulan **Marshall Planı** ile oluşturulan NATO (1950) anlaşmasını kendilerine karşı oluşturulan bir pakt olarak değerlendirmişlerdir. Kendilerini doğrudan yok etmeye yönelik olduğuna inandıkları batı stratejilerine karşı Sovyetler Birliği de kendi stratejilerini yenileyerek dört amaca yönelik yeni uygulamalarını gündeme getirmişlerdir. Bunlar (31), sırasıyla Sovyet delegesi Zhdanov'un neristyle oluşan COMINFORM (Communist Information Bureau), Doğu Avrupa lkeleriyle bütünleşmek ve onları kendi etkinliğine almak için oluşturulan COMECON (Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma rgt), 1952'de Türkiye, 1955 yılında ise Batı Almanya'nın NATO'ya girmesinden sonra oluşturulan **VARŐOVA PAKTI** ve nc Dünya l-

keleri'ndeki ulusal bağımsızlık hareketlerini doğrudan desteklemeye yönelikti.

1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin dış politikasında birtakım değişiklikler gündeme geldi. Üç yıllık bir geçiş döneminden sonra ülke yönetiminin başına gelen Kruşçev (Khrushchev) 1956 yılında yapılan komünist partisinin ünlü 20. kongresinde Sovyetler Birliği'nin dış politika ve stratejilerinin ana hatlarını şöyle belirledi : Öncelikle batı ile bir arada barış içinde yaşama ilkesi kabul edildi. Başka bir anlatımla Stalin dönemine ait kaçınılmaz savaş politikası terkedildi, ayrıca çevre ülkeleri périphe-rie ister sosyalist veya komünist isterse kapitalist yöntemlerle idare edilmiş olsun onlara kayıtsız şartsız yardım edilmesi prensibi benimsendi.

Böylece 1956-1964 yıllarını kapsayan yumuşama politikası uygulamaya konuldu. Bu politika doğrultusunda Küba, Mısır ve Hindistan'a büyük ölçüde yardım yapıldı. Fakat, buna karşın Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'da (1968) Sovyetler Birliği'nin yönetimine karşı direniş hareketleri başladı. Bu hareketler sonunda Sovyetler Birliği komünist partisi Doğu Avrupa'da kontrolü ele alarak olayları şiddetle bastırma politikasını uyguladı.

Kruşçev'den sonra batı ile olan kuvvet dengesinde Sovyetler lehine büyük değişiklikler oldu. Silah, askeri ve stratejik yönden çok güçlü bir konuma ulaşan Sovyetler Birliği 1972 yılında nükleer silahlar açısından da A.B.D. ile boy ölçüşebilecek bir duruma ulaştı.

Sovyetler Birliği'nin batı ile bir arada yaşama politikasının iki ana nedeni vardı. Birincisi daha yüksek bir ekonomik büyüme düzeyini elde etmek ikincisi ise batının ileri teknolojisinden yararlanmaktı. Buna karşın A.B.D.'nin gündeme getirdiği DETENTE politikası ise bu ülkenin askeri harcamalarının kısıtlanması ve dış ticaret açığının kapatılmasına yönelikti. Daha sonra, Almanya Başkanı W. BRAND 1972 yılında Karşılıklı Yumuşama Politikası (Ostpolitik) teorisini ortaya atarak özellikle Batı Almanya, Avrupa, Polonya ve Sovyetler Birliği arasında yumuşama ortamını yarattı. Aynı yıl içinde (1972) SALT I (Stratejik Silahların Sınırlandırılması Anlaşması) imzalandı. Bu anlaşma nükleer ya da stratejik silahların sınırlandırılmasında herhangi bir etki yapmadı. Fakat psikolojik olarak olumlu katkıları oldu. SALT II anlaşmasının nükleer silahların arttırılmaması konusunda önemli katkıları olmuştur. Bu anlaşma da Sovyetler Birliği'nin 1979-1980 yılları arasında Afganistan'ı işgal etmesinden sonra geçerliliğini kaybetmiştir.

Brejnev Doktrinine göre Sovyetler Birliği'nin dış politika ile ilgili uyguladığı en önemli strateji, öncelikle Doğu Avrupa'da güçlü bir savunma zonu oluşturmak ve bu ülkelerdeki Sovyet Komünist Partisi'nin insiyatifindeki sosyalist yöntemleri devirecek iç ve dış tehlikeleri derhal yok etmeye yönelikti. Ayrıca Üçüncü Dünya Ülkele-ri'nin askeri ve silah yönünden desteklenmesini sağlamaktı.

Jeopolitik ve Jeostratejik Açıdan Türkiye'nin Stratejik Önemi :

Daha önce dünyamızda yaşayan tüm insanları, dün olduğu gibi bugün de çok yakından ilgilendiren ve klasik olmasına karşın halen etkinliğini sürdüren jeopolitikle ilgili kuramlarla, son yıllarda uygulamaya konulan yeni kuramlar sonucunda ortaya çıkan stratejileri, ana çizgileriyle açıklamaya çalıştık. Bu stratejiler zaman zaman birbirlerinden etkilendiği gibi zaman zaman da biri diğerine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü, günümüzde güçler dengesinin dayandığı maddi temeller (32) ve bu yönde ortaya çıkan kavramlar belli zaman süreçleri içinde ülkeden ülkeye olduğu gibi bölgeler arasında, hatta kıtalar düzeyinde sürekli bir değişim göstermektedir.

İşte bu nedenlerle ülkemizi çok yakından ilgilendiren jeopolitik teorilerin ve bu doğrultuda uygulanan stratejilerin dayandığı temel faktörleri (etkinlikleri) kısaca gözden geçirerek yapacağımız analizlerle Türkiye'nin bu konudaki önemini vurgulamaya çalışacağız.

Jeopolitik'in dayandığı temel faktörler iki ana gruba ayrılmaktadır : Bunlardan birincisi durağan (stable) faktörler, ikincisi ise durağan olmayan (instable) faktörlerdir. Durağan faktörler alan ve alanın bölünmeleri, ülkenin kapladığı yayılım alanı, fiziki yapısı, coğrafi konumu, dış görünümü, denizlerle olan ilişkileri, kıyı çizgileri ve merkezi olup olmama durumlarını kapsamaktadır. Durağan olmayan (değişken) faktörler ise ülkenin nüfus yapısı, doğal kaynakları, kullanılan enerjiler, politik ve sosyal yapılardan oluşmaktadır.

Bilindiği gibi, insanlar durağan olarak kabul edilen faktörleri, ulaştıkları teknolojik gelişmeler doğrultusunda sürekli değiştirebilmektedirler. Bunun da dışında ekonomik, teknik, fiziki, kültürel, dini, etnik, tarihi, hukuki ve stratejik yapı ve karakterler birbirleriyle karşılıklı etkileşim içindedirler.

Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Açından Sahip Olduğu Durağan ve Durağan Olmayan Faktörleri :

Ülkemiz toplam 780.576 km²'lik bir alan kapsamaktadır. Bu alanın 23.845 km² olan bölümü Avrupa kara kütlesi üzerinde bulunmaktadır (33). Matematiksel olarak konum ise 35°50' ile 42°06' kuzey enlemleri ve 25°40' ile 44°48' doğu boylamları arasında yer almaktadır. Bu konumun en önemli özelliği kapladığı alanın genişliği yanısıra, iklim koşulları açısından sağladığı birtakım avantajlardır. Bir de konuya anakaralar bütünü doğrultusunda yaklaşıldığında Anadolu yarımadası konum olarak Güneybatı Asya ülkeler grubuna dahil edilmektedir (34). Bunun dışında siyasal tartışmaların ağır bastığı görüşlerde ise Türkiye Ortadoğu ve Avrupa ülkeler grubuna sokulmaktadır.

Türkiye jeolojik yapı ve jeomorfolojik özellikler bakımından bütünüyle Alp-Himalaya sisteminin bir bölümü üzerinde yer almıştır. Ülkenin büyük bölümü Alp orojenik sistemine bağlı Kuzey Anadolu ve Toros dağları arasında kalan ova ve platolardan oluşmaktadır. Bu görünüm büyük ölçüde üçüncü zamanda oluşmuştur (35). Anadolu kütlesi ortalama 1162 m., Trakya bölümü ise yaklaşık 180 m. yüksekliğindedir. Ülkenin ortalama yüksekliği 1132 m. olduğu için dünyadaki yüksek ülkeler grubuna dahil olur. Bu da stratejik açıdan önemli bir özelliği içerir. Çünkü reliefe etken olan sıra dağların kuzey ve güneyde kıyılara paralel uzanması iklim, akarsu rejimi, yerleşme, ulaşım ve özellikle savunma açısından ülkeye büyük avantajlar sağlar.

Ülkemizin jeopolitik ve stratejik açıdan son derece önemli olan sınırları ve kıyı çizgileri üzerinde diğer faktörlere oranla biraz daha fazla ayrıntılı bilgiler vermeye çalışacağız. Çünkü Türkiye sınırları çok uzun ve farklı özellikler gösteren ülkelerin başında gelir. Ülkenin kara sınırlarının uzunluğu yaklaşık 2753 kilometreyi bulurken deniz sınırları 5800 km. nin üzerindedir.

Türkiye-Sovyetler Birliği Sınırı : 610 km. uzunluğundadır. Karadeniz kıyısında Çoruh nehri ağzının güneyinden başlar uzun bir dağlık araziye geçtikten sonra Arpaçay ve Aras vadilerinin talveglerini izler. Dağlık kısmı çok sarp olan bu sınır üzerinde hava ve demiryolu geçitleri vardır (Örneğin, Ardahan, Çıldır-Ahiska, Ahilkelek-Kars, Gümrü-İğdir, Erivan gibi) (36).

Türkiye-İran Sınırı : Yüksek dağlık alanları kateden bu sınırın uzunluğu 454 km.dir. Bu sınırın geçtiği dağlık yerler, bir yandan Urmiye gölü ile Aras nehrine, diğer yandan Van gölü ile Murat nehri ve

Dicle'ye akan suların havzaları üzerinden geçmektedir. Bu sınır, Ağrı dağlarının doğusundan başlar, güneye doğru 2500 m. ve daha yüksek dağlardan geçer. Bu engebeli sınır sahasının kuzey bölümünde Doğubeyazıt-Mako arasında Gürbulak gümrük kapısının bulunduğu yerde işlek bir hudut kesimi vardır.

Türkiye-Irak Sınırı : 331 km. uzunluğunda olan bu sınır ülkemizin en yüksek geçilmesi en zor dağlardan olan Sat, Cilo dağları ve daha batıdaki dağlık yerlerin güneyinden geçer. En önemli geçit ise, Cizre ve Silopi kasabalarından sınıra uzanan oradan da Zaho ve Musul'a yönelen karayoludur.

Türkiye-Suriye Sınırı : Güney sınırlarımızın uzun bir bölümünü oluşturan Türkiye-Suriye sınırının uzunluğu 877 km.dir. Bu sınırın geçtiği alan genel olarak düz ve alçak arazilerden oluşmaktadır. Ortadoğu'ya açılan ve ülke için önemli olan bu sınır boyunca ekonomik açıdan olanaklar sağlayan birçok geçit ve ulaşım yolları vardır. Bu geçitlerin en önemlileri sırasıyla Nusaybin, Şenyurt, Ceylanpınar, Akçakale, Mürşitpınar, Karakamış, Çobanbey, İslahiye, Cilvegözü ve Yayladağı'dır.

Türkiye-Yunanistan Sınırı : Büyük bir kısmı Meriç vadisini izleyen bu sınırın uzunluğu 212 km.dir. Meriç vadisi boyunca genellikle alçak tepeler ve dalgalı araziler yer almaktadır. İspala gümrük kapısının bulunduğu yerden geçen karayolu Dedeağaç-Gümölcüne'ye kadar işlek bir ulaşım sağlar.

Türkiye-Bulgaristan Sınırı : Büyük bir kısmı Yıldız (İstıranca) dağlarının kuzey sırtlarından geçen bu sınır 269 km.dir. Çok az yerinde geçit bulunan bu sınırın en önemli çıkış yeri Kapıkule'dir. Bu kapı Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan en önemli karayolu üzerinde bulunmaktadır. Bu nedenle ekonomik açıdan ülkemiz için önemi büyüktür.

Kıyı Çizgileri :

Türkiye'nin Karadeniz'le kıyıları Bulgaristan sınırından Rumeli fenerine kadar 177 Km., Anadolu fenerinden Sovyetler Birliği sınırına kadar ise 1457 km. uzunluktadır. Bu kıyı çizgisi boyunca hemen hemen hiç bir adaya rastlanmaz. Yer yer görülen delta ovaları ve tepelik alanlar dışında yüksek dağlar dik yamaçlar halinde bu kıyı çizgisini izlemektedir.

Akdeniz boyunca uzanan kıyılarımız ise 1577 km. olup Hatay ilimizin güneyinde Türkiye-Suriye sınırının kıyı noktasından başlar ve Dalaman ırmağının ağzına kadar uzanır. Türkiye'nin güney kıyılarına

43 mil kadar uzak bulunan Kıbrıs adası, jeopolitik açıdan Türkiye için büyük önem taşımaktadır.

Ege kıyıları ise batıda Dalaman ırmağı ile Çanakkale Boğazı'nın ağzındaki Kumkale burnuna kadar 2593 km.lik bir kıyı şeridi oluşturur. Bu kıyılar dünyanın en girintili çıkıntılı kıyılarından biridir. Ayrıca bu kıyı boyunca Rodos adasından kuzeybatıya doğru uzanan birçok ada (Istanköy, Sisam, Sakız, Midilli) yoluyla Yunanistan'la sınırimız vardır. Ege denizi sahip olduğu stratejik önem ve ekonomik kaynaklardan dolayı Türkiye'nin gerek savunma gerekse ekonomik açıdan en önemli ve duyarlı jeopolitik alanını oluşturmaktadır.

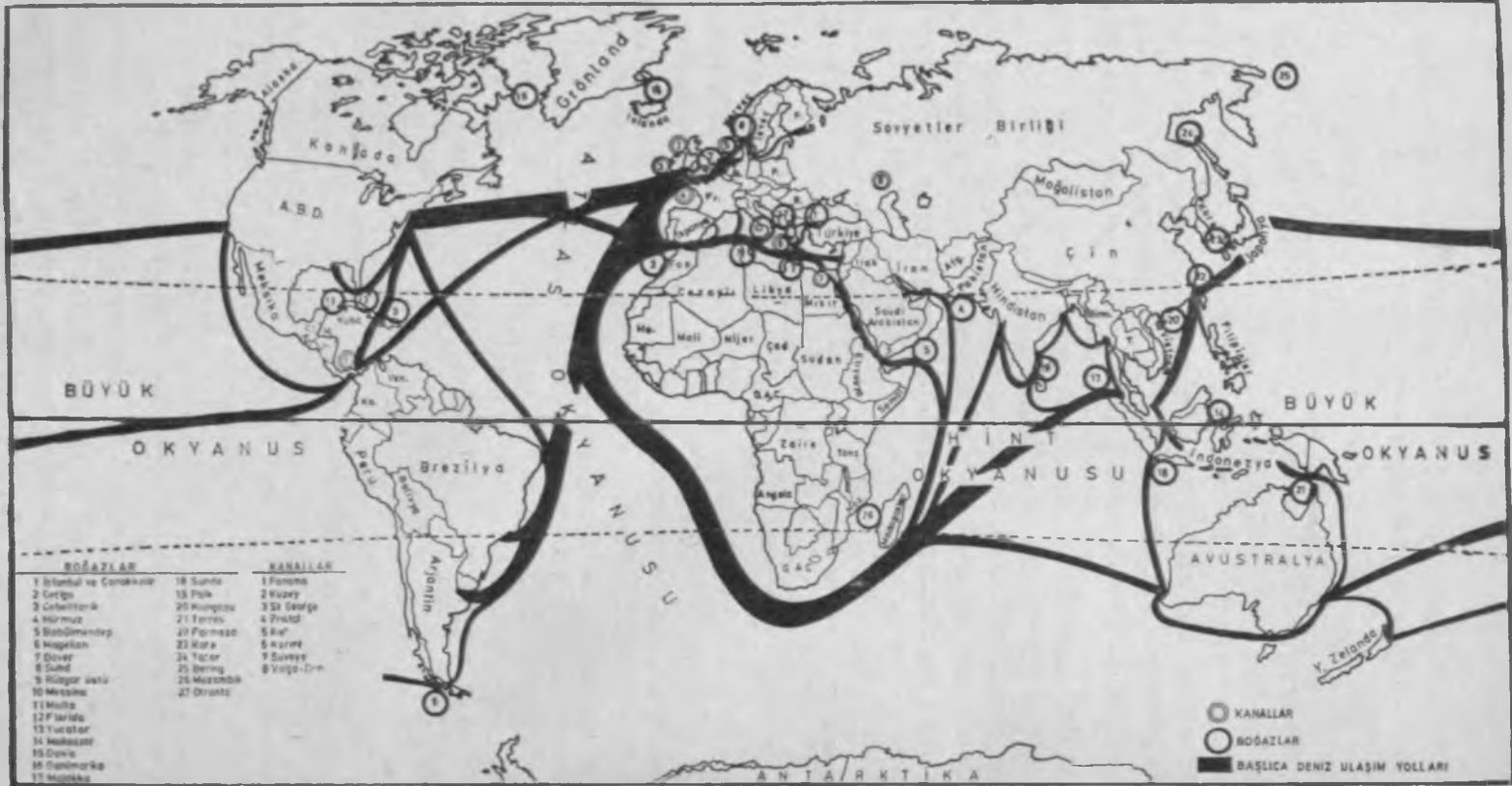
Türkiye'nin Anadolu yakası ile Avrupa karasındaki toprakları arasında bulunan ve İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazı arasında uzanan Marmara Denizi 11 350 km². lik bir alan kaplayan küçük bir iç deniz durumundadır. Gerek boğazlar açısından gerekse Ege Denizi ile ilgili savunma açısından Marmara Denizi'nin önemi de çok büyüktür.

Boğazlar :

Stratejik önemi yüksek boğazlara sahip olan ülkeler dünya düzeyinde oluşan politik güçler dengesinde etkin roller oynamakta ve bunun yanında birtakım avantajlara sahip olabilmektedir. Ayrıca diğer ulaşım olanaklarına göre, ekonomik açıdan son derece kazançlı olan deniz ulaşımının gün geçtikçe yaygınlaşması boğazların önemini de gittikçe artırmaktadır.

Stratejik öneme sahip yeryüzünde bulunan dar boğazların sayısı yaklaşık 200 kadardır. Bunlardan genişliği 24 deniz milinin altında olanlarının sayısı ise 109'dur (Şekil 2). Bu boğazların derinliği ve deniz altı faaliyetlerine olanak sağlayıp sağlamaması stratejik değerlerini büyük ölçüde etkilemektedir. Deniz ulaşım yoğunluğu ve stratejik önemi büyük boğazlara örnek verecek olursak, bunların başında şu boğazları sayabiliriz : Dover Boğazı (günde 350 gemi), Cebelitarık Boğazı (günde 200 gemi), Hürmüz Boğazı (günde 80 gemi), Çanakkale Boğazı (günde 60 gemi), Malakka Boğazı (günde 140 gemi), Bab-ül Mendep (günde 50 gemi).

Son yıllrda Hürmüz, Bab-ül Mendep, Süveyş ve Cebelitarık boğazlarının stratejik önemi çok artmıştır. Çünkü dünya petrol gereksinmelerinin büyük bir bölümü bu boğazlardan dış pazarlara sunulmaktadır. Özellikle A.B.D. nin petrol dış alımının %11,5'i bu boğazlar aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle bu boğazların stratejik önemi A.B.D. için gün geçtikçe artmaktadır.

Şekil : 2 JEOPOLİTİK-JEOSTRATEJİK ÖNEMİ YÜKSEK BAŞLICA KANAL BOĞAZ VE DENİZ ULAŞIM YOLLARI

Bu boğazlar içinde stratejik değeri çok büyük olan iki boğazdan biri Çanakkale diğeri ise İstanbul boğazıdır. İstanbul ve Çanakkale boğazlarının stratejik önemi ise taşıdığı ekonomik değerler yanında savunma yönünden Karadeniz, Ege Denizi dolayısıyla Akdeniz'in kilit noktalarında bulunmasından ileri gelmektedir (37). Bu yüzden Batı Bloku ülkeleri için olduğu gibi Doğu Bloku ülkeleri içinde hayati önem taşımaktadırlar.

Çanakkale Boğazı'nın Coğrafi Özelliği : Boğaz kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda bir uzanım göstermektedir (38). Çanakkale boğazının Marmara denizindeki başlangıç noktası Gelibolu-Çardak olarak kabul edilmekte, bitiş noktası ise Ege denizindeki Seddülbahir-Kumkale'dir. Bu iki nokta arasındaki uzunluk yaklaşık 62 km. dir. Ortalama genişlik 3200 m. ile 3600 m. arasında değişmesine karşın kuzeyde 5800 m. güneyde ise 8000 m. ye ulaşmaktadır. Boğazın en dar yeri ise Kocaçay (Sarıçay) ile Kilitbahir arasına rastlamaktadır (1250 m.). Boğazı 60 m. derinliğinde bir oluk baştan başa kateder. En derin yeri ise 106 m. ye kadar ulaşmaktadır.

İstanbul Boğazı'nın Coğrafi Özelliği : Çanakkale boğazı ile yaklaşık aynı doğrultuda bir uzanım gösteren bu boğazın uzunluğu 30,5 km. dir. Genişliği ise 698 m. ile 3 km. arasında değişir. Derinlik bakımından her iki boğaz arasında dikkati çeken bir benzerlik vardır. İstanbul boğazının en derin yeri, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İngiliz ve Fransızların yapmış olduğu deniz haritalarında 66 kulaç (120 m.) olarak gösterilmiştir. Bebek-Kandilli arasına rastlayan bu noktadaki derinliği Alman hidrografı A. Merz 92 m. olarak saptanmıştır. Bu iki boğazın en önemli fiziki özelliklerinden biri de alt ve üst yönlü olmak üzere karşılıklı doğrultuda akıntıların olmasıdır.

Boğazların dışında stratejik önemi büyük olan kanal (kıstak) ve adalar bulunmaktadır. Jeopolitik ve stratejik açıdan önemli olan bazı kanallar şekil 2'de gösterilmeye çalışılmıştır.

Özel konumları ve karakteristik yapıları gözönüne alındığında bu kanalların öneminin gün geçtikçe arttığı gözlenmektedir (39). Örneğin, Sovyetler Birliği'nin Volga-Don kanalı için yaptıkları büyük çaba gözönüne alındığında kanalların dünyada stratejik açıdan ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu arada adaların da jeopolitik ve jeostratejik açıdan oynadığı rolleri gözardı etmemek gerekmektedir. Türkiye'nin stratejik ve ekonomik açıdan büyük çıkarlarının olduğu Kıbrıs ve Ege adaları ülko açısından hayati bir konuma sahiptir. Bu nedenle Türkiye ile Yunanistan arasında sürekli anlaşmazlıklar gündeme gelmektedir. Ör-

neğin bu iki ülke arasında, «kıta sahanlığı», «fir hattı» ve «stratejik savunma» konusunda hiç bir zaman kalıcı bir anlaşma yapılamamaktadır. Bu da Yunanistan'ın tek taraflı çıkarlarını gözetmesinden ileri gelmektedir.

Türkiye'nin jeopolitik özelliklerinden biri de ülkenin merkezi bir ülke olmamasından ileri gelmektedir. Diğer bir anlatımla Türkiye tamamen karalarla çevrili değildir. Üç tarafının denizlerle çevrili olması, denizlere açılması yönünden büyük avantajlar sağlarken, bu özellik hava kuvvetleri ve hava ulaşımı açısından da son derece önemlidir.

Türkiye'nin jeopolitik önemine birde durağan olmayan (değişken-instable) faktörler doğrultusunda yaklaşım yapacak olursak bu özelliklerini kısaca şöyle tanımlayabiliriz :

Nüfus : Ülkeler arasında nüfusla ilgili en belirgin farklılık nüfusların birbirlerine karşı sayısal oranları ile nüfus artış hızlarında görülür. Az gelişmiş ülkelerde nüfus artış hızı 2,5 ile 3,5 arasında değişirken gelişmiş ülkelerde bu oran %1 hatta daha da düşük bir düzeydedir. Bazı ülkelerde ise nüfus doğal dengeye ulaşmıştır. Türkiye'de 1965'li yıllarda nüfus artış hızı 2,7 iken 1983'lerde bu oran 2,2'ye kadar düşmüştür. Buna rağmen gelişmiş ülkelere oranla hızlı bir nüfus artışı söz konusudur.

Bugün yeryüzünde nüfusu 500 binden bir milyara kadar olan ülkeler vardır. Bir ülkenin sahip olduğu nüfus fazlalığı stratejik açıdan önemli olmasına karşın zannedildiği kadar da etkin olan bir faktör değildir. Önemli olan, ülke nüfusunun dengeli bir şekilde ülke yüzeyine yayılmış bulunması, eğitim düzeyi ve dinamik yapısının yüksek olmasıdır. Konumuza bu açıdan yaklaşacak olursak nüfusu 50 milyonu geçen, dinamik yapısı çok güçlü, eğitim düzeyi yükseltilebilecek Türkiye nüfusunun bu potansiyelinin stratejik değerinin gözardı edilmemesi gerekmektedir. Çünkü toplam nüfusun %38,62-sini 0-14 yaş grubu oluştururken, 15-65 yaş grubunu kapsayan aktif nüfus oranı %56,74'e ulaşmaktadır. Türkiye'nin olumlu yönde kanalize edilebilecek bu potansiyeli gerek ülke kalkınması yönünden, gerekse savunma açısından çok büyük stratejik önem taşımaktadır.

Doğal Kaynaklar : Herhangi bir ülkenin doğal kaynaklarının zenginliği o ülkenin sahip olduğu bu kaynakların kalitesi yönünden stratejik avantajlar sağlar. Bu kaynakların işletilmesi ve dış pazarlara sunulması en önemli sorunların başında gelmektedir. Bu yöndeki politik güç dengesindeki ağırlık, her ülkenin kendi öz kaynaklarını değerlendirerek belirli bir ekonomik düzeye ulaştığı andan sonra

başlamaktadır. Eğer bir ülke kendi öz kaynaklarını kendisi işletmiyorsa, bu doğal kaynaklar o ülke için çok büyük avantajlar sağlamıyor demektir. Çünkü ister işlenmiş isterse işlenmemiş olarak yapılan dışsatım yada dışalımında, doğal kaynakların gerçek değeri üzerinden yapılması gereken bir değişim, stratejik yönden önem kazanmaktadır.

Doğal kaynaklar genelde iki katagori içinde ele alınırlar. Bunlardan birincisi tüm etkinlik kolları içinde tarım sektörü, ikincisi ise ana mineraller grubudur.

Türkiye, tarım sektörünü oluşturan etkin kollardaki potansiyeli açısından dünyadaki sayılı ülkelerin başında gelmektedir. Örneğin besin kaynakları yönünden ülkede rantable bir üretime geçebilirse kendi gereksinimleri dışında diğer ülkelere de önemli ölçüde dışsatım yapabilecek bir potansiyele ulaşır. Örneğin Avrupa ülkelerinin, Kanada'nın ve özellikle A.B.D. nin tarımsal potansiyellerini iyi değerlendirmeleri sonucu diğer ülkeler ve daha çok Sovyetler Birliği ile yapmış oldukları dışsatım pazarlıkları gözönüne alındığında tarım ürünlerinin stratejik değeri açıkça ortaya çıkmaktadır.

Maden ve Enerji Kaynakları : Maden kaynaklarının zenginliği açısından da ülkemizi birtakım stratejik avantajlara sahiptir. Her ne kadar minerallerle ilgili yeraltı rezervleri saptanmamış olsa da özellikle Türkiye başta krom, manganez, boraks, bakır, alüminyum, demir gibi stratejik değeri büyük olan madenler açısından zengin bir ülkedir.

Ülkelerin sahip olduğu enerji kaynakları ve elde ettikleri enerji miktarları birbirlerine oranla son derece farklılık göstermektedir. İşte bu durum ülkeden ülkeye değişen farklı jeopolitik sorunları beraberinde getirmektedir. Örneğin, kişi başına düşen enerji tüketimi az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında son derece büyük farklılıklar göstermektedir. Nitekim 1974'den sonra petrol fiyatlarının yükselmesi sonucu OPEC ülkeleri dışında kalan az gelişmiş ülkeler günümüze kadar önemli bir kriz yaşamışlardır. Bu da enerji sorununun ülkeler açısından ne kadar büyük bir önem taşıdığını göstermektedir.

Türkiye ise var olan enerji potansiyelini iyi değerlendirememesinden dolayı bu krizden büyük ölçüde etkilendiği gibi stratejik avantajlarını da gerektiği gibi koruyamamaktadır. Bugün büyük ölçüde Türkiye tükettiği enerji bakımından dışa bağımlı ülkelerin başında gelmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik önemini öncelikle, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nı hazırlayan ve gündeme getiren, klasik olarak kabul edilmelerine karşın halen geçerliliğini koruyan teoriler doğrultusunda saptamak, daha sonra da, özellikle 1950'lerden bu yana güçler dengesini elinde bulunduran A.B.D. ve Sovyetler Birliği'nin uyguladıkları stratejiler doğrultusunda ülkemizin içinde bulunduğu konumu aydınlatmak gerekmektedir.

F. RATZEL'in coğrafi verilerden hareket ederek ortaya koyduğu kara egemenliği teorisine göre, Türkiye kapladığı alan, bu alanın konumu ve sahip olduğu kıyı çizgileri açısından stratejik yeri çok yüksek bir ülkedir.

H.J. MACKINDER Kara hakimiyeti teorisini geliştirip Dünyanın Kalbi olarak kabul ettiği ve bugünkü Sovyetler Birliği'nin elinde bulundurduğu (Heart-Land-Pivot-Area) Merkez Bölgeye stratejik açıdan en büyük değeri verirken, bu bölgeyi çeviren Doğu Avrupa ve Türkiye'nin de dahil olduğu İç Kenar Kuşak ülkelerinin stratejik önemi üzerinde ısrarla durmaktadır. O halde bu yaklaşıma göre, Merkez Bölge'yi elinde bulunduran herhangi bir ülkenin Dünya Adası (World Island) ve dünyaya egemenlik kurmasını önleyecek ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Bu nedenle H.J. MACKINDER'in teorisine göre de ülkenin jeopolitik ve stratejik değeri büyüktür.

A.T. MAHAN, deniz kuvvetleri ve denizin stratejik bakımdan etkinliği üzerinde teorisini geliştirmiştir. Ayrıca araştırmacı kanal (kısak) ve boğazların jeopolitik olarak değeri üzerinde özenle durmuştur. O halde Akdeniz, Karadeniz ve Ege Denizi'nde sınırları olan, Marmara Denizi gibi bir iç denizi toprakları içinde bulunduran ve stratejik konumu yüksek İstanbul ve Çanakkale boğazlarını kontrol eden Türkiye'nin bu teoriye göre de önemi büyüktür.

N. SPYKMAN teorisini H.J. MACKINDER'in İç Hilal veya Marjinal Ülkeler görüşünü İç Kenar Kuşak olarak değiştirerek geliştirmekte ve bu iç kenar kuşaktaki ülkelerin stratejik olarak Merkez Bölge'den daha önemli olduğu görüşünü savunmaktadır. Türkiye bu İç Kenar Kuşak ülkelerinden birisi ve ayrıca onların içinde çok iyi bir konuma sahip olması nedeniyle N. SPYKMAN tarafından stratejisi büyük avantaj sağlayan ülke olarak değerlendirilmiştir.

G.T. RENNER ve P. de SEVERSKY gibi hava egemenliği teorisine önem veren araştırmacıların geliştirdiği teorilere göre de Türkiye merkezi bir ülke olmadığı için başka bir deyişle etrafı tamamen karalarla çevrilmediğinden dolayı hava kuvvetleri ve hava ulaşımı yönünden önemli ülkelerin başında gelmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan güçler dengesini elinde bulunduran ülkelerin uygulamaya koydukları teoriler açısından da Türkiye'nin stratejik değeri çok büyüktür. 1946 Yalta konferansı sonunda dünya genelde doğu-batı olmak üzere iki bloka ayrılmıştır.

1947'de Doğu Bloku'nun etkinliğini önlemek ve özellikle bu bloku yönlendiren Sovyetler Birliği'nin yayılımını durdurmak için ileri sürülen Truman Doktrini'nin uygulanması sonucunda ortaya çıkan MARSHALL PLANI ile Türkiye Batı Bloku içine sokulmuştur. Çünkü 1947 yılında A.B.D., Domino Teorisi'ni uygulamaya koyduğunda, A.B.D. Dış İşleri Bakanı Acheson Türkiye'nin jeopolitik ve stratejik önemini vurgulamak için şöyle diyordu : «Yunanistan düştüğünde Türkiye düşecek, Türkiye düştüğünde ise Avrupa düşecektir». O halde böylesine stratejik öneme sahip bir ülkenin Batı Bloku'na dahil edilmesi gerekmektedir. Böylece Türkiye savunmaya yönelik NATO ve CENTO gibi anlaşmalara üye olurken, IMF, Dünya Bankası ve OCDE gibi finansiyel kuruluşlara da üye olmak zorunda kalıyordu.

Türkiye Sovyetler Birliği için de stratejik önemi büyük olan ülkelerin başında gelmektedir. Çünkü Batı Bloku'nun etkinliği altındaki İç Kenar Kuşak'taki ülkelerle (Hindistan hariç) bir hilal gibi çevrilmiş olan Sovyetler Birliği'nin özellikle Akdeniz'e açılabilmesi için Türkiye'nin önemi çok büyüktür. İstanbul ve Çanakkale boğazları bu nedenle Sovyetler Birliği açısından çok büyük avantajlar sağlamaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Türkiye jeopolitik ve jeostratejik açıdan dünyadaki en önemli ülkelerden biridir. Ayrıca Ortadoğu ve Üçüncü Dünya Ülkeleri arasında ekonomik, sosyal ve kültürel yönden güçlü bir potansiyele ve coğrafi açıdan önemli bir konuma sahiptir.

Bugün, 15-20 yıldan bu yana yeryüzündeki stratejik önemi fazla olan ülkelerin içinde buldukları ve yaşadıkları sorunlara, savaşlara, ekonomik güçlüklerle şöyle bir göz atacak olursak, ülkemizin yapacağı her yaklaşımda ve atacağı her adımda dikkatli olması gerekmektedir. Çünkü bu stratejik avantajlar bazı ülkelerin çıkarları doğrultusunda dezavantaj olabilmektedir. Başka bir anlatımla, ülke çıkarlarına ters düşmektedir. Şekil 3'teki dünya haritasında bunu çok iyi görmek olasıdır. Bu nedenle üzerinde özenle durulması gereken konu ülkemizin bu stratejik özelliklerini çok iyi değerlendirmesi gerekliliğidir.

Şekil : 3 JEOPOLİTİK - JEOSTRATEJİK ÖNEMİ YÜKSEK ÜLKE VE BÖLGELER

BİBLİYOGRAFİK KAYNAKLAR VE NOTLAR

- (1) GÖNEY, Süha, Siyasi Coğrafya, Cilt II, İ.Ü. Yayın No. 2539, Coğrafya Enstitüsü Yayın No. 103, İstanbul, 1979, s. 18
- (2) LACOSTE, Yves, La Géographie, Ça Sert, D'abord. à Faire La Guerre (Coğrafya, Herşeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar), François Maspero, Paris, 1976, S.6
- (3) CÉLÉRIER, Pierre, Géopolitique et Géostratégie (Jeopolitik veJestrateji), P.U.F., Paris, 1961, S. 9-10
- (4) LACOSTE, Yves, La Géographie, Ça Sert ... a.g.e., S. 16-17
- (5) MONTESQUIEU, Oeuvre Complètes, Librairie de L'Hachette, Paris, 1866, «De L'Esprit Des Lois», 1. kitap, S. 124-132, VI. kitap, S. 89, VIII. kitap, S. 232-302, XIV. kitap, S. 318, XVII. kitap, S. 352, XVIII. kitap, S. 357-375
- (6) CÉLÉRIER, Pierre, Géopolitique et Géostratégie, a.g.e., S. 5-6
- (7) CÉLÉRIER, Pierre, Géopolitique et Géostratégie, a.g.e., S. 13
- (8) TURFAN, Ruhi, Géopolitique. Matbaacılık Okulu, İstanbul, 1965, S. 17
- (9) GÖNEY, Süha, Siyasal Coğrafya, a.g.e., S. 12-17
- (10) RATZEL, Frederich, Politische Geographie, Münih, 1897 (naklen Süha GÖNEY, Siyasi Coğrafya, a.g.e., S. 12)
Araştırmacının bu yapıtıyla çok büyük bağları olan Antropo-Géographie adlı kitabı bu gün bile beşeri coğrafyayı büyük ölçüde etkileyeceği söylenmektedir. Bu konuda bakınız : Yves LACOSTE, a.g.e., S. 9
- (11) FOUCHER, Michel, Les Pionniers (Öncüler), Géopolitique et Géostratégie, Le Magazine Littéraire, No. 208, M. 2049, Paris, 1984, S.26
- (12) GÖNEY, Süha, Siyasi Coğrafya, a.g.e., S. 16
- (13) SCHÖLLER, Peter, Erdkunde, Archiv Für Wissenschaftliche Geographie, Begründet Von Carl TROLL, Fred. Dümmiers Verlag, Bonn, Sayı 36, Eylül 1982, S. 160-167.
- (14) Hans-Adolf JACOBSEN: Karl HAUSHOFER, Leben und Werk. Bd. 1, Biographie und Ausgewählte Texte zur Geopolitik. 6605., 23 Abb. Bd. 11. Schriftwechsel 1917-1947, Bopparol, 1977, S. 629
- (15) Karl. TROLL, Erdkunde, 1, 1947, S. 17-22 (Geopolitik : Die Tragödie Einer Doktrin Und Einer Familie)
- (16) SHORT, R. John, An Introduction to Political Geography, Routledge and Kegan Paul Ltd., London, 1982, S. 29-31.
- (17) MACKINDER, H.J., The Geographical Pivot of History. Geographical Journal, 1904, 23, 421-37, (John R. Short'dan naklen)
- (18) CÉLÉRIER, Pierre, Géopolitique et Géostratégie, a.g.e., S. 13-14
- (*) Marginal Ülkeler terimi iç kenar kuşak ülkelerinin jeopolitik ve jeostratejik önemini vurgulamak için ortaya atılmıştır.
- (19) Bu konuda geniş bilgi için bakınız: GÖNEY, Süha, Siyasi Coğrafya, a.g.e., S. 25-38
- (20) MAHAN, Alfred Thayer, The Problem of Asis and its Effects Upon International Policies. Boston (Naklen Süha GÖNEY, a.g.e. S. 38

- (21) CLAVAL, Paul, Histoire de la Géopolitique (Jeopolitik'in Tarihi), Le Magazine Littéraire (jeopolitik ve jeostratiji üzerine özel sayı), a.g.e., S. 23-24
- (22) CELERIER, Pierre, Géopolitique et Géostratégie a.g.e. S. 14
- (23) GÖNEY, Süha, Siyasi Coğrafya, a.g.e., S. 40-41
- (*) Araştırmacı kuramını geliştirirken H.J. MACKINDER gibi «Merkator Projeksiyonundan yararlanmıştır. Gerard CHALIAND ve Jean-Pierre RAGEAU'nun yayınladıkları STRATEJİK ATLAS son yıllarda Fransa'da ençok satılan yapıtlar arasına girmiştir.
- (24) Bkz: Türkiye'de Anarşi ve Terörün Sebepleri ve Hedefleri, 12 Nisan 1985 (Yüksököğretim Kurulu Merkez binasında verilen konferanslar) kitap halinde getirilmiştir. S. 9-13
- (25) Türkiye'de Anarşi ve Terörün Sebepleri, a.g.e., S. 12
- (26) GÖNEY, Süha, Siyasi Coğrafya, a.g.e., S. 49-51
- (27) AMİN, Samin, FAİRE, A., HUSSEİN, M., GUSTAV, M., La Crise de L'imperialisme, Paris, 1975, S. 11-48
- (28) SHORT, R. John. An Introduction to Political Geographie, a.g.e., S. 61
- (*) Türkiye bu doktrinle tarım ülkesi olma politikasına itilmiştir.
- (29) SHORT, R. John, An Introduction to Political Geography, a.g.e., S. 61
- (30) SHORT, R. John, An Introduction to Political Geography, a.g.e., S. 64-65

RESUMÉ

LA SITUATION STRATEGIQUE DE LA TURQUIE DU POINT DE VUE DE L'EVOLUTION HISTORIQUE DE LA GEOPOLITIQUE ET DE LA GEOSTRATEGIE

Dans le cadre de cet article, nous avons d'abord essayé d'analyser l'évolution historique de la géopolitique et de la géostratégie et les stratégies utilisées après la Seconde Guerre Mondiale par les forces en équilibre Etats-Unis-URSS en fonction de ces théories. Ensuite, nous avons voulu insister sur l'importance stratégique de la Turquie à la lumière de ces théories.

La géopolitique et la géostratégie, qui sont les branches les plus dynamiques de la géographie politique, sont apparues pour la première fois avec le Maréchal Vauban (1633-1707) mais nous devons les premiers travaux concrets dans ce domaine à Karl Von Clausewitz (1780-1831). Quant à la notion de géopolitique, c'est R. Kjellen qui l'a lancée. Parallèlement à l'évolution qui eut lieu dans les différentes disciplines scientifiques vers la fin du XVIII ème et au début du XIX ème siècle, la géographie se mit à son tour à interpréter le monde d'une manière nouvelle (A.v. Humboldt, Ritter). Au cours du XIX ème siècle, la pensée sur l'espace et les forces fit aussi de grands progrès et de nouvelles théories virent le jour, on peut même parler d'écoles dans ce domaine. Les pionniers sont F. Ratzel, R. Kjellen, K. Haushofer de l'école allemande. H. Mackinder de l'école anglaise et A.T. Mahan et Spykman de l'école américaine.

Après la Seconde Guerre Mondiale, les Etats-Unis et l'URSS, qui disposaient de l'équilibre des forces, ont mis en application certaines stratégies comme p.ex. la doctrine de Monroe (1823), la doctrine de Truman, la théorie de Dominoes et ont développé des accords internationaux dont l'OTAN, le COMECON, DETENTE I, DETENTE II et La Coexistence Pacifique.

Du point de vue des théories qui ont été formulées jusqu'au XX ème siècle mais aussi du point de vue stratégies d'après 1945, on peut avancer que la Turquie que dispose d'une situation stratégique d'importance capitale. Par l'analyse des facteurs stables et instables, on comprend encore mieux l'importance géopolitique de notre pays. L'opinion publique mondiale connaît très bien la situation des pays à importance stratégique (guerres, pressions politiques et économiques). C'est pourquoi, la Turquie, en raison de son importance stratégique, doit être très prudente à chaque acte qu'elle pose.